

НАУКОВІ ЗАСАДИ ДІАЛОГІЧНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

На основі аналізу фундаментальних філософських (М. Бахтін, В. Кемеров, С. Франк та ін.), психологічних (В. Зінченко, Б. Мецераков, О. Леонтьєв та ін.) і педагогічних (І. Колеснікова, О. Сідельковський, Є. Федотова та ін.) праць з'ясовано, що загальнонауковим підґрунтям для розуміння основ взаємодії є твердження про духовну сутність людини, про діалогічний спосіб її існування в історико-культурному та освітньо-виховному просторі; доведено, що забезпечення діалогічної навчальної взаємодії є сутнісною характеристикою педагогічної діяльності; встановлено, що навчальна взаємодія є варіантом соціальної взаємодії, яка володіє її основними рисами, характерними ознаками і в той же час реалізує специфічну й важливу для буття та становлення індивіда мету: сприяння саморозвитку особистості.

Ключові слова: *навчальна взаємодія, діалог, педагогічний процес, навчання, викладання, педагогічне спілкування, комунікація.*

Постановка проблеми. Інноваційний розвиток України, процеси реформування суспільства зумовлюють важливість переосмислення підходів до загальнолюдських цінностей в освіті. Створення дидактичних умов, які б забезпечували молоде покоління знаннями та навичками, необхідними для життя у глобалізованому світі XXI ст., передбачає обґрунтування нових педагогічних парадигм і концепцій, спрямованих на піднесення рівня навчальної взаємодії педагога і студентів, оскільки цей педагогічний феномен є запорукою ефективності педагогічного процесу та гуманізації освітньо-виховного простору.

Актуальність означеного питання на тлі зростаючої потреби щодо готовності майбутнього фахівця включатися у спільну діяльність зумовлюється необхідністю формування в студентів культури міжособистісних відносин, які виявляються в процесі взаємодії з іншими людьми при організації особистісного простору людини і в залежності від характеру взаємодії її суб'єктів, форм відбиття й задоволення їх інтересів, використання індивідуальних природних здібностей і можливостей, забезпечуючи результативну навчальну діяльність.

Проблема діалогічної навчальної взаємодії набуває нині особливої значущості й у зв'язку з тим, що невідповідність педагогів до реалізації таких відносин викликає у вишах країни деструктивну ситуацію, загострюється суперечність між об'єктивною необхідністю реальної демократизації і гуманізації всієї освітньо-виховної системи вищої школи й пануючою обстановкою академізму або зростанням в окремих колективах тенденцій лібералізму та всюдозволеності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений аналіз свідчить, що в педагогічній науці накопичено певні наукові результати щодо розв'язання вказаної проблеми. Зокрема, сутність педагогічної взаємодії розглядали І. Бех, А. Бойко, А. Бодальов, С. Гончаренко, В. Кан-Калик, В. Сухомлинський та ін., поняття і сутність педагогічної комунікації вивчали Н. Бутенко, О. Жирун, М. Заброцький, С. Левченко та ін., формуванню комунікативної культури педагога присвячені роботи Н. Волкової, Н. Гез, Т. Голанд, Т. Гоффманн, А. Капської, М. Лазарева та ін., технології розвитку комунікативних умінь і їхні структурні компоненти висвітлювали Г. Бушуєва, А. Дубаков, Д. Хумест та ін. Натомість варто констатувати, що майже 80 % молодих викладачів відчують труднощі у встановленні компетентної діалогічної навчальної взаємодії зі студентами.

Отже, **метою** нашої статті є з'ясування наукових засад цього багатофакторного й суперечливого соціально-педагогічного феномена, студіювання якого, на наш погляд, є основою професійної підготовки педагога, здатного до побудови індивідуальної освітньої траєкторії студента як стратегічного орієнтиру в розбудові вищої школи України.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових джерел свідчить, що теоретичним підґрунтям для розуміння основ взаємодії є філософські твердження про духовну сутність людини, про діалогічний спосіб її існування в історико-культурному просторі. Названі ідеї забезпечують якісно нове осмислення людської сутності, взаємовідносин людини й реальності, вибудовуючи в такий спосіб своєрідну діалогічну картину світу. Всебічна взаємодія особистості з оточенням дозволяє їй не лише актуалізувати внутрішній потенціал, а й заповнити його в структурному, змістовному, ціннісному та смисловому аспектах. Занурення в цей процес уможливорює зіставлення думок, почуттів і вчинків індивіда з їх відбиттям у

свідомості інших людей, що, безумовно, є основою його самопізнання, саморегуляції, самореалізації.

За визначенням В. Кемерова, «взаємодія» – поняття, яке використовується для позначення впливу речей одна на одну, для розкриття взаємозв'язків між різними об'єктами, для характеристики форм людського співбуття, особистісної діяльності та пізнання. У понятті «взаємодія» фіксуються, по-перше, «прямі» та «зворотні» обміни енергією й інформацією між різними суб'єктами, між ними та середовищем; по-друге, форми кооперації людей у різних ситуаціях співпраці [7].

У пізнавальному сенсі поняття «взаємодія» є вихідним для визначення таких категорій, як зміна, становлення, розвиток, процес, формування. Водночас конкретизація поняття «взаємодія» здійснюється саме крізь ці категорії. Взаємодія набуває визначеності як передання руху від одних об'єктів до інших, як трансляція повідомлень у людських контактах або як синтез різних людських сил, що породжує нові знання, речі, організаційні структури.

Ідеї про двосторонній характер взаємодії, взаємну значущість її результатів для особистісного зростання кожного із суб'єктів педагогічного спілкування, розуміння її спрямованості як руху «зсередини назовні» знайшли своє відбиття у працях С. Франка, який безпосередньо пов'язував питання самовизначення особистості у світі з проблемою контакту, спілкування з іншою людиною [10].

Науковці поділяють думку про те, що забезпечення взаємодії є сутністю педагогічної діяльності. В контексті навчання цей феномен трактується як двосторонній процес – навчання й викладання. Звісно, взаємодія педагога та студента як особистостей, об'єднаних спільною метою, але не тотожних за своєю соціальною роллю, знаннями, досвідом і т. д., – варіант саме такої взаємодії. Навчальна взаємодія є засадничим чинником різних пізнавальних ситуацій, оскільки вона виявляє динаміку, зрушення та зміни щодо стану, позицій, дій і моделей сприйняття. Розкриваючи властивості суб'єктів, взаємодія непрямим чином зумовлює ситуацію пізнання, фіксує їхні пізнавальні здібності, визначає рівень включеності в ситуацію, а отже, розкриває власні характеристики педагога та студента. Існування навчальної взаємодії змушує особистість і педагога, і студента зважати на ці об'єктивні властивості, які не залежать від її пізнавальної установки і впливу оточення [7, с. 136].

Педагогічна взаємодія викладачів і студентів, що розуміється нами як варіант взаємозв'язку суб'єктів педагогічного процесу, є

інтегративним і багатофункціональним чинником їх обопільного саморозвитку. Вона здатна впливати на цілеспрямований, прогресивний і продуктивний саморозвиток викладачів і студентів, а також на зміцнення їхньої спільності за умови систематичного взаємозбагачення й розвитку як явища та процесу. Сутність впливу педагогічної взаємодії на особистісний саморозвиток його суб'єктів зумовлена виникненням у процесі обміну між ними когнітивними, вольовими, емоційними, ціннісними та ін. потенціалами психолого-педагогічних феноменів і ефектів, що визначають характер і ступінь досліджуваного впливу.

Студіювання особливостей педагогічної взаємодії дає підстави констатувати, що вона є різновидом соціальної взаємодії, володіє її основними рисами, характерними ознаками і в той же час реалізує в процесі свого здійснення специфічну, але вкрай важливу для буття і становлення індивіда мету: сприяння саморозвитку особистості. Специфічність взаємодії педагога і студентів полягає в тому, що вона відбувається як взаємозалежний саморозвиток партнерів, чому значною мірою сприяють своєрідні феномени й ефекти, які при цьому виникають. Водночас вони дозволяють перетворити зміст педагогічної взаємодії зі звичайного обміну в «обмін перетвореннями», що дає нові стимули для особистісного зростання учасників таких контактів [9].

Зрозуміти сутність категорії «взаємодія» дозволяє її співвідношення з категоріями «комунікація» і «спілкування». Згідно з визначенням С. Азаренка, комунікація – це тип взаємодії між людьми, що передбачає інформаційний обмін. Комунікацію слід відрізнити від діалогу, оскільки його цільовим орієнтиром є злиття особистостей, що беруть участь у ньому, і від спілкування, бо останнє має справу, перш за все, із загальними механізмами відтворення соціального досвіду і породження нового [8, с. 13, 165].

Класична лінійна модель комунікативного акту передбачає адекватну передачу інформації від адресанта до адресата. Відповідно до цієї моделі адресант кодує певну інформацію знаковими засобами тієї системи, яка використовується в даній формі комунікації. Для засвоєння інформації від адресата потрібна зворотна процедура подання змісту – декодування.

Діалогічний характер комунікації та її зумовленість соціальними чинниками ґрунтовно розроблена в працях М. Бахтіна. Учений зауважував, що «свідомість складається і здійснюється в знаковому матеріалі, створеному в процесі соціального спілкування

організованого колективу» [1, с. 45]. Подібні міркування розвивав Л. Виготський: «Первісна функція мови – комунікативна. Мова є, перш за все, засіб соціального спілкування, засіб висловлювання й розуміння» [3, с. 245].

На думку В. Зінченко і Б. Мещерякова, спілкування – це взаємодія двох і більше людей, що полягає в обміні між ними інформацією пізнавального або афективно-оцінювального характеру. Зазвичай спілкування передбачає практичну взаємодію людей (спільна праця, навчання, колективна гра і т. п.). Воно забезпечує планування, здійснення й контроль їхньої діяльності. Разом із тим, спілкування задовольняє особливу потребу особистості, що розвинулася в процесі суспільно-історичного розвитку людей – контакт із іншими людьми. Задоволення цієї потреби пов'язане з виникненням почуття радості [2, с. 232].

Отже, проведений аналіз категорій «взаємодія», «комунікація», «спілкування» дозволяє стверджувати, що поняття «комунікація» передбачає лише інформаційний обмін суб'єктів, тоді як поняття «взаємодія» є більш широким, оскільки не зводиться тільки до інформаційного обміну, а сприяє взаємним змінам суб'єктів взаємодії. Спілкування також відноситься до взаємодії і передбачає не лише обмін повідомленнями інформаційно-пізнавального або афективно-оцінювального характеру, але і практичну взаємодію педагога і студентів. Воно також не сприяє зміні суб'єктів взаємодії. Таким чином, у взаємодії виділяються певні характерні особливості форм людського співбуття, які передбачають обопільну зміну взаємодіючих сторін, їх взаємозв'язок, взаємозумовленість спільного саморозвитку.

Дослідженням встановлено, що педагогічний діалог або педагогічне спілкування може здійснюватися лише в системі міжсуб'єктних відносин. Тому взаємодія на рівні діалогу передбачає наявність специфічного міжсуб'єктного простору, в якому перетинаються індивідуальні смисли й цінності. У педагогічному процесі такий простір не виникає сам по собі, він формується зусиллями педагога і студента, дорослого і дитини і т. д. У ході справжнього діалогу виникають особливі ціннісно-сміслові відносини, засновані на інтересі до внутрішнього світу особистості студента, його мотивів, потреб і схильностей [4, с. 226].

У цьому контексті доцільно підкреслити, що за визначенням Т. Ліфінцевої, діалог (гр. – бесіда, розмова) – це філософський термін, який використовується в сучасних онтологічних теоріях комунікації для позначення особливого рівня комунікативного процесу, на якому

відбувається поєднання особистостей учасників комунікації. Значну наукову цінність щодо розробки теорії діалогу становить творчий доробок М. Бахтіна. Учений переконував, що діалог є способом взаємодії свідомостей, а тому будь-яке зіткнення зі світом культури стає «запитуванням і бесідою», діалогом. Виходячи з цих позицій, М. Бахтін стверджував, що розуміння виникає там, де зустрічаються дві свідомості, тож розуміння взагалі можливо за умови існування іншої свідомості, що володіє розумінням [5, с. 244, 247]. Саме з таких методологічних позицій О. Сідельковський досліджував сутність педагогічної діяльності. Учений проводив думку, що взаємодія є базовим механізмом реалізації навчально-виховного процесу. Отже, наукові пошуки в педагогічній теорії щодо перспектив розвитку вищої освіти мають здійснюватися на основі поглибленого студіювання феномену навчальної взаємодії педагога і студента [6, с. 67–68].

Реалізація моделі діалогічної навчальної взаємодії передбачає пошук і знаходження педагогічного сенсу того, що відбувається, його освітньо-виховну інтерпретацію на основі особистісних смислів студентів. У ситуації вибору діалогічна свідомість педагога завжди робить вибір на користь студентів, як правило, ігноруючи власні потреби. Інший складник такої взаємодії – «діалогічність» змісту освіти, що також пов'язано з гуманістичними пріоритетами в освіті. Зауважимо, що спеціальний розгляд питання змісту освіти як предмета спілкування між педагогом і студентом є необхідним для формування цілісного уявлення про феномен навчальної діалогічної взаємодії в умовах вищої школи.

Оскільки навчальна діалогічна взаємодія як особистісно орієнтована взаємодія може вивчатися лише в межах суб'єкт-суб'єктного підходу, то її адекватне розуміння неможливе без усвідомлення характеристики суб'єкта в його ставленні до об'єкту, тобто до предмета педагогічного спілкування, визначення його ролі та місця по відношенню до педагога і студента.

Предмет навчальної взаємодії (це можуть бути всі сфери людської діяльності й пізнання: внутрішній світ людини, міжособистісні стосунки, навколишній світ, наукові знання тощо) є одним із найважливіших чинників виникнення й побудови діалогу. Разом із тим, предмет навчальної діалогічної взаємодії повинен відповідати двом умовам. Перш за все, у ньому мають бути втілені ті інтереси, ті смисли, які займають у даний момент одну з провідних позицій в ієрархії мотивів суб'єкта. Крім того, кожен із партнерів повинен мати

своє власне, відмінне від іншого, бачення цього предмета спілкування. Зміст предмета спілкування породжує в учасників індивідуальні смисли, які перетинаються в ході навчальної діалогічної взаємодії, у результаті чого виникає загальне смислове поле.

Загальне смислове поле є якісно іншим утворенням по відношенню до вихідних індивідуальних сенсів. У результаті «взаємодії» смислів для індивідуальної свідомості відкриваються нові сфери, що були приховані від неї внаслідок одностороннього сприйняття дидактичного змісту. При цьому відбувається не лише подвоєння смислів через арифметичне додавання, але й їхнє переосмислення на новому рівні узагальнення. З огляду на це загальне смислове поле виступає носієм і генератором нових смислів (пізнавальних, емоційних, оцінювальних та інших) обох партнерів. Саме тому, на думку педагогів і психологів, можна говорити про рівність позицій партнерів у навчальній діалогічній взаємодії, про те, що вони відкривають один одному новітні обрії бачення предмета. Тож відсутність перетину смислів призведе фактично до наявності двох різних предметів спілкування, а повне злиття – до неможливості утворення якісно нового смислового поля, що спричинить, отже, непотрібність самого спілкування. Розуміння предмета спілкування як єдиного смислового поля робить більш зрозумілою характеристику «діалогічності» як відкритості. Відкритість у навчальній діалогічній взаємодії вбачається не як відкритість взагалі, а як здатність презентувати свою позицію-ставлення до предмета педагогічного спілкування. Прояв відкритості поза предметом дидактичної взаємодії виглядатиме як монологічний прояв особистості.

Висновок. Отже, узагальнюючи, можемо констатувати, що при організації навчальної діалогічної взаємодії необхідно орієнтуватися на пошук у предметі спілкування особистісних смислів і визначення свого власного бачення. В сучасних умовах навчальна діалогічна взаємодія педагога і студентів потребує подальшого методолого-теоретичного обґрунтування, а також сприйняття й усвідомлення її викладачами вишів на прикладному рівні. Ми переконані, що засадничим чинником реформування вищої освіти України є передусім збереження індивідуальності студента, його унікальності в усіх можливих відбиттях, різноаспектності потреб і прагнень, здібностей і можливостей, інтересів і мотивів. Доцільно підкреслити, що лише в процесі навчальної діалогічної взаємодії студенти й педагоги найяскравіше виявляють себе, глибше пізнають один

одного, досягають взаєморозуміння. Завдяки організації такої дидактичної взаємодії студент усвідомлює сенс власного життя й діяльності, окреслює власну траєкторію розвитку, розробляє план дій і реалізує його, на основі чого відбувається оцінка, корекція чи навіть зміна поставлених цільових орієнтирів.

Список використаної літератури

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – Москва : Искусство, 1979. – 424 с.
2. Большой психологический словарь / сост. и общ. ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко. – Санкт-Петербург : Прайм-еврознак, 2004. – 672 с.
3. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский. – Москва : Лабиринт, 1999. – 352 с.
4. Колесникова И. А. Педагогическая праксеология / И. А. Колесникова, Е. В. Титова. – Москва : Академия, 2005. – 256 с.
5. Лифинцева Т. П. Философия диалога Мартина Бубера / Т. П. Лифинцева. – Москва : Изд. Института философии РАН, 1999. – 133 с.
6. Сидельковский А. П. Проблемы познания отношений в советской педагогике / А. П. Сидельковский. – Ставрополь : Ставропольский ГПИ, 1971. – 108 с.
7. Современный философский словарь / [под общ. ред. В. Е. Кемерова]. – Лондон : Панпринт, 1998. – 1064 с.
8. Современный философский словарь / [под общ. ред. В. Е. Кемерова]. – Москва : Академический Проект, 2004. – 864 с.
9. Федотова Е. Л. Теоретико-методологические основы педагогического взаимодействия : монография / Е. Л. Федотова. – Иркутск : Изд-во Иркутск. гос. пед. ун-та, 1997. – 114 с.
10. Франк С. Л. Сочинения / С. Л. Франк. – Москва : Правда, 1990. – 608 с.

Larysa Semenovska

SCIENTIFIC BASIS OF THE EDUCATIONAL DIALOGICAL INTERACTION IN THE HIGHER EDUCATION

Based on analysis of the fundamental philosophical (M. Bakhtin, V. Kemerov, C. Frank et al.), psychological (V. Zinchenko, B. Meshcheryakov, A. Leontiev et al.) and pedagogical (I. Kolesnikova, O. Sydelkovskyy, E. Fedotova et al.) works found that the scientific basis for understanding the basics of interaction is a statement about the spiritual nature of man, the dialogical mode of existence in historical and cultural-educational and educational space. Proved that human interaction with the world and other people allows her to not only update the internal capacity, but also fill it structurally, meaningful, valuable and semantic aspects.

The study found that immersion in this process allows comparison of thoughts, feelings and actions of the individual with their reflection in the minds of others, being the basis of its self-knowledge, self-fulfillment. Providing dialogic training interaction is extremely important for personal development and is the essence of educational activities. In the context of the study, this phenomenon is treated as a two-way process – learning and teaching that combines teacher and student as people made for a common goal, but are not identical in their social role, knowledge, experience, etc.

Investigation of the nature and specifics of pedagogical interaction shows that it is a variant of social interaction, has its main features, the characteristics and at the same time realizing in the process of implementation specific, but very important for the formation of individual existence and purpose: to promote self-identity. Specificity dialogic educational interaction between teacher and students is that during the implementation of its self-study subjects interconnected phenomenon occurs largely contribute to this kind of phenomena and effects that arise. At the same time they can transform the content of educational interaction with the simple exchange of «exchange transformations» that gives new incentives for personal growth of participants this kind of contact. Proved that dialogic interaction study can be carried out only in the system of inter subjective relations. All this predetermines the presence of a specific inter subjective space, which intersect individual meanings and values. In the pedagogical process this space does not arises by itself, it's result of forming of the efforts of the teacher and student, adult and child, and so on.

Keywords: *educational interaction, dialogue, pedagogical process, studying, teaching, pedagogical communication, communication.*

References

1. Bahtin, M. M. (1979). Estetika slovesnogo tvorchestva [Aesthetics of verbal creativity]. Moscow: Iskusstvo, 424.
2. Mescheryakov, B., Zinchenko, V. eds. (2004). Bolshoy psihologicheskii slovar [Great psychological dictionary]. Sankt-Peterburh: Praym-evroznak, 672.
3. Vyigotskiy, L. S. (1999). Myshlenie i rech [Thinking and speech]. Moscow: Labirint, 352.
4. Kolesnikova, I. A., Titova, E. V. (2005). Pedagogicheskaya prakseologiya [Pedagogical praxeology]. Moscow: Akademiya, 256.
5. Lifintseva, T. P. (1999). Filosofiya dialoga Martina Bubera [Philosophy of the Martin Buber Dialogue]. Moscow: Institut filosofii RAN, 133.
6. Sidelkovskiy, A. P. (1971). Problemyi poznaniya otnosheniy v sovetskoy pedagogike [Problems of knowledge of relations in Soviet pedagogy]. Stavropol, 108.
7. Kemerov V. E. ed. (1998). Sovremennyiy filosofskiy slovar [Contemporary Philosophical Dictionary]. London: Panprint, 1064.
8. Kemerov V. E. ed. (2004). Sovremennyiy filosofskiy slovar [Contemporary Philosophical Dictionary]. Moscow: Akademicheskii Proekt, 864.
9. Fedotova, E. L. (1997). Teoretiko-metodologicheskie osnovyi pedagogicheskogo vzaimodeystviya [Theoretical and methodological foundations of pedagogical interaction]. Irkutsk: Irkutskiy gosudarstvennyy pedagogicheskii institut, 114.
10. Frank, S. L. (1990). Sochineniya [Compositions]. Moscow: Pravda, 608.

Одержано 27.04.2017 р.